

A FULLEDA, VIDRIERS!

La primera menció coneguda del forn de vidre de Fullede data del 29 de gener de 1747. En aquell dia es va signar un acord entre Pau Rosselló i Joan Vives, vidriers llavors de la Pobla de Cérvoles, a la mateixa comarca de les Garrigues, i Josep Cantó, pagès de Fullede. En aquest acord, es repartien les despeses de construcció (d'un forn de vidre) i del decret d'autorització de Poblet de manera equitativa, tenint en compte, però, que Joan Vives només s'associava al negoci per vint anys. Josep Cantó havia de "pèndrer l'arca", o llogar un home que ho fes, i els seus fills podien aprendre l'ofici de vidrier dels oficials del forn. Des d'aquella data fins a un segle i mig després, el forn del vidre no es va moure de la ubicació inicial, la que ara és la confluència dels carrers Major, d'Orient i de Montblanc. Es tractava llavors d'una zona extramurs de la població, al lloc anomenat del portal d'en Guasch. La memòria oral actual ha conservat el record d'una passarel·la que comunicava el forn, per damunt del carrer d'Orient, amb l'antic cafè del Sindicat.

Santi Arbós

A dalt: **Antic forn de vidre de Fullede**. Dibuix de Ramon Santamaria Prats
Figueta i ampolleta de matrimoni, o melsa, del forn de vidre de Fullede © Fotografies de Montse Arbós >

Llinda de cal Coixet, al Raval, a la casa on habitava un vidrier. Es pot veure clarament un càntir i una estructura que representa un forn de vidre amb el fum que surt per dalt © Fotografia de Santi Arbós

Per altra banda, els Cantó de cal Majordom -o *Margendom*, de manera popular i fins avui- en continuarien sent els propietaris fins al final, encara que segurament la gestió del negoci comptaria amb diversos socis o arrendataris. Així, el 1751 trobem que la companyia que explotava el forn la formaven Josep Cantó i Josep Vives, mentre que el 1765 hi ha Josep Cantó i Josep Rosselló o Pau Rosselló, i sabem que el 1883 l'arrendatari era Gregori Ballester. Ens trobaríem, almenys inicialment, amb la unió del capital local que prové de la pagesia amb l'experiència professional que ve de fora, amb un model similar al que observem en alguns forns de l'Albi o de la Pobla de Cérvoles.

L'establiment d'un forn de vidre a Fullela i en altres poblacions d'aquesta zona (el Vilosell, la Pobla de Cérvoles, l'Albi i Senan) va ser motivada principalment per la facilitat d'aconseguir grans quantitats de combustible, en els nombrosos boscos del terme, a preus econòmics i sense necessitat de llargs transports. També caldria confirmar si hi havia possibilitats d'aconseguir barrella de manera senzilla a les rodalies. Cronològicament, sembla haver-hi una coincidència entre la fi dels forns de la Pobla de Cérvoles i de l'Albi amb el naixement dels de Fullela i Senan.

Porró del forn de vidre de Fullela de Josep Bonet Arbós © Fotografia de Montse Arbós

Durant els segles XVIII i XIX, ens adonem de l'existència d'un nombre relativament important de gent que s'estableix a Fullela per tal de treballar com a vidri-

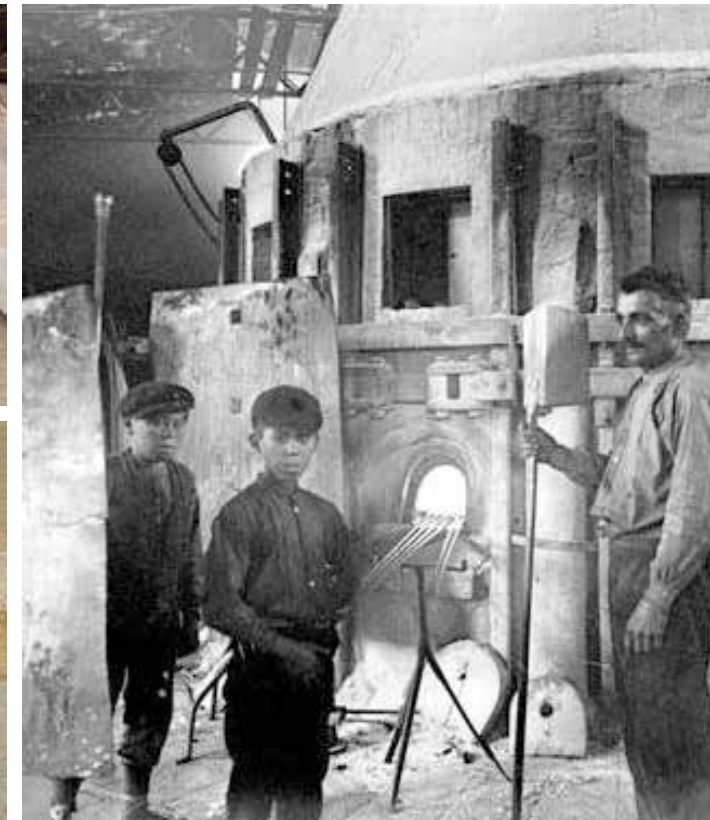
ers, i uns quants d'aquests basteixen els seus habitatges en les proximitats del forn. Així notem que algunes de les famílies que trobem directament relacionades amb la fabricació del vidre com els Català (cal Banyà), els Codines (cal Codines) i els Besora (cal Besora, que provenien de Cabrera, Mont-ral), tenen la casa o bé adossada al mateix edifici del forn, les dues primeres, o bé en una zona molt propera. També era molt pròxima cal Manxó, de cognom Gavarró propi de vidriers locals, i que pel nom sembla estar relacionat amb un tipus de vidre.

A més dels esmentats, també hem trobat d'altres llinatges de vidriers: Vives, que provenien a mitjan segle XVIII d'Arenys de Munt, vila vidriera per excel·lència; Rosselló, en la mateixa època que els anteriors, arribats de Vallbona d'Anoia, segurament originaris de Mataró; Boix, establerts durant el segle XVIII; Colom, descendents del Bruc i instal·lats a finals del XVIII; Ballester, originaris d'Almatret i passats per Pratsdip; Pallerola, vinguts de Senan, lloc proper que també posseïa una indústria vidriera molt relacionada amb la fulledenca, a la segona meitat del XIX, i Bonet, vinguts d'Albarca al segle XVIII i establerts a Belltall a principis del XIX, on Josep Bonet Rull treballaria de vidrier i hi implantaria el cognom i el nom de casa fulledenca, cal Prim. Per no parlar dels Arbós, Arrufat, Boix (la Bisbal d'Empordà), Català, Caçador (Pratsdip), Domènech, Elies (Puigtinyós), Escoda, Escribà, Ferrer, Font (Vallbona d'Anoia), Gassull, Gilabert, Juncosa, Llopis, Parreu (Pratsdip?), Pellissó (Senan), Rosselló, Rossich, Saragossa, Serra... Tot i així, al llarg del temps es veu que els oficis de vidrier i de pagès es compaginen molts cops i així tenim que, el 1782, Josep i Manuel Cantó, pare i fill, eren considerats com a "labradors y vidriers".

Sembla que el negoci del vidre devia donar diners i que els propietaris s'arrangaven amb el nou estat liberal. Així, l'agost de l'any 1847, durant la Segona Guerra Carlina o dels Matiners, va ser segrestat l'amo del forn de vidre, Josep Cantó de cal Majordom, àlies *Vidrier*, per la llibertat del qual sembla que demanaven 200 unces d'or. Tanmateix, també se sap que a principis de setembre a Vallclara els caps carlins Ramon Vil·la i Grisot de Cabra van tenir una forta baralla pel repartiment de 600 unces pagades per l'alliberament del vidrier de Fullela. Sortosament, encara que tots dos van quedar ferits va ser de molt poca consideració. Respecte a aquest delictes, el 1853, se cercava un veí de Prades, Pere Roig de la Florentina.

De la importància econòmica i social d'algunes famílies vidrieres en dona testimoni que, a principis del XIX, els Vives i els Cantó tenien dues de les quatre sepultures a l'interior de l'església de Fullela. A més a més, treballar al forn representava una font d'ingressos estables que l'agricultura no oferia: "per treballà al obrall dels porronets y guaia cada mes que treballarà 12 lliures" (1802).

Troblem durant el segle XIX vidriers de Fullela a diferents forns catalans: Almatret, Mataró, Manresa, Cervelló, Vilobí, Belltall, Dosrius, Arenys de Mar... Podem dir que en aquesta època es produeix un cert moviment de "retorn", sobretot des dels forns de Fullela i Senan, cap a zones de la Selva i el Maresme d'on provenien alguns dels primers professionals dels forns de vidre de les Garrigues al segles XVII i XVIII. Està documentat que a partir de mitjans del

Edificis on hi havia l'antic forn de vidre de Fullela © Fotografia de Ramon Santamaria · Sostre de l'antic forn de vidre l'any 2024 i fragment de mola del forn usada per trencar el vidre © Fotografies de Montse Arbós · Vidrier amb canya i aprenents. 1917. Forn de gresols de la UVE de Cornellà. Fons AFCEC

Mapa de les poblacions properes a Fullella on hi hagué forn de vidre

segle XIX, després d'una llarga decadència, la indústria vidriera de Mataró torna a agafar embranzida, a la qual contribueixen també vidriers de Fullella, la població que, després de Barcelona, més operaris hi aporta. I fins i tot més lluny, ja que documentem que Feliu Caçador Codines, vidrier de Fullella nascut el 1776, cap als anys 30 del segle XIX exerceix l'ofici a Mallorca.

Els vidriers vinguts de fora es casaven molts cops a Fullella amb dones de famílies relacionades amb l'ofici i hi adquirien cases i terres. De la implicació dels vidriers en la vida social del poble n'és també una mostra el fet, arribat a través de la memòria oral, de la seva participació en algunes processons portant els estris de bufar i formant curioses bombolles de vidre. En arribar a l'església, feien esclatar les bombolles i així aconseguien un efecte enlluernador que deixava la gent bocabadada. Aquest espectacle també es documenta a Senan.

També s'endevina en alguns del operaris del forn nous costums i idees transformadores que es van fent lloc durant la dinovena centúria. Així, mossèn Pau Bergada, sobre el compliment pasqual de l'any 1884 fa constar que "Del horno del vidrio, de quince sólo han cumplido seis que son Miguel Vives, Francisco Pallerola, Andres Escribá, Jaime Domenech, Miguel Juncosa, José Llopis, los demas son siete hombres, dos mujeres, una casada y otra soltera, al precepto de misa han cumplido rara vez, ó se puede decir que todos nueve han vivido como paganos." Clar que, tot s'ha de dir, Mn. Bergadà, natural de Llorenç de Rocafort, era més aviat carlí i dels que creien que el liberalisme era pecat i dels grossos.

Al forn del vidre hi trobem diferents categories laborals. Al capdamunt hi havia els vidriers, però també documentem atiaires, com Anton Vives (1838), que treuen el vidre de l'arca (lloc per recoure els estris ja acabats), l'enfornen i fan el canvi de vidre del gresol; atiadors, que són els obrers que s'encarreguen de fer foc i mantenir-lo, com el Ramonet del Pere (1833); aprenents, com Anton Gilibert (1831), i simples mossos, com Joan Casadó (1763). No sabem exactament què feien els treballadors que prenen l'arca, com Pau Codines (1766), llevat que sigui el mateix o similar a la tasca dels atiaires. També hem documentat, en feines més auxiliars, mossos dels matxos com el Josep de la Sala (1834), encarregats de tragar la llenya com Joan Elies (1765) o una cuinera a finals del XIX que era Ramona Arbós Domingo (1841-1923).

Hem documentat un 7 de juny com el dia de l'encesa, cosa que podria lligar amb el que explica Joan Amades sobre que els vidriers anaven a vendre la producció durant el mes de maig. El treball es devia organitzar en diferents torns al llarg del dia, ja que ens consta que Josep Vives de l'Albi va treballar el 27 de maig de 1831 "a la tanda del matí", mentre que el Prim de Belltal ho feia a la de la tarda el 28 de febrer de l'any següent i, el 2 de setembre de 1833, el Ramon del Pere començava d'atiador "a la una de la nit". És possible que, com en altres forns, alguns vidriers sobretot de fora fessin vida a la mateixa fàbrica o edificis annexos, cosa que explicaria la presència d'una cuinera.

Pel que fa a la distribució de l'espai dins del forn, sabem de l'existència de diversos obralls, és a dir, forats del forn on treballaven els vidriers, i altres zones. Així, el 1766, trobem l'obrall del Mig i un lloc anomenat el Racó, també esmentat el 1802, juntament amb l'obrall dels Porronecs que, el 1831, s'anomena simplement els Porronecs. D'altra banda tenim constància, aquest any 1831, d'un altre espai conegut com el costat del Davant.

Els estris que es fabricaven al forn de vidre fulledencs al llarg de la seva història, de color verd principalment –també blanc- i molt resistents segons la tradició, eren ben diversos: càntirs, sellons, porrons, gerros, figuetes, petricons (porrons petits), setrills, setrillons, llànties, ampolles, ampolles de medicina, vidre d'apotecari, pots, bòtils, castanyes, barrals, gots "per fer llum al rey" (Lleida, agost de 1802)...

Tanmateix, un dels productes principals eren els porrons i per això la dita popular fa així: "Rocafort pel safrà, Vallfogona pels codonys, i per bons porrons, Fullella". La tipologia d'aquests estris era molt diversa. Així, en una comanda de l'any 1866 feta des de Lleida, en podem trobar de vidre blanc (porrons de dos porrons, de 3 ms. mesura de Cervera, de 3 ms. "ajinats", del cordó, gelosia, mitjos porrons Blanes mesura de Cervera i petricons) i de vidre verd (porrons de gerro de lliura, de segar, de 8 porrons prims i mitjos porrons). Actualment, en el decurs de la Fira Heroica que té lloc al mes de setembre es fa lliurament del guardó Porró de Fullella a alguna entitat o personalitat destacada: Carme Forcadell (2014), Neus Català (2015), Cristina Santamaria (2016), Judith Sánchez (2017), Txell Bonet (2018), Open Arms (2019), Residència l'Onada Garrigues (2021), Tere Garsaball (2022) i Edith Schaar (2023).

Església de Santa Maria de Fullella © Fotografia: JM Rovira

Qui comprava el vidre de Fullella? Amb la documentació conservada, escassa i fragmentària, els compradors (bricallaires, marxants, botiguers o treballadors que cobraven part del sou en vidre) semblen repartir-se per una zona que ocupa totes les comarques de la demarcació de Lleida, exceptuant la Val d'Aran, l'Alta Ribagorça i el Solsonès, i les tarragonines, llevat de les Terres de l'Ebre. Tot i així, les comarques amb més poblacions amb compradors són l'Urgell, les Garrigues, la Conca de Barberà i la Segarra. Els cobraments es feien, molts cops, una part en diners i l'altra en vidre trencat. Alguns dels compradors eren dones com "La Marchanta de Servera dit la Viuda" (1765) o "La Marchanta de Maldà". Sabem també que hi havia vendes en algunes fires, com la de Prades, Sarral o de l'Espluga de Francolí, i en alguns aplecs com el que tenia lloc a l'ermita de Sant Bonifaci (Vinaixa). A la rodalia la venda ambulante devia ser important, ja que Manuel Gaya Tomàs (Maldà, Urgell, 1851 – Lleida, 1912), escriptor i notari lleidatà, recordava el 1901 la gent que passava abans pel seu poble comerciant, entre els quals hi havia els venedors de "porrons de vidre de Fullella".

Sembla que majoritàriament s'està d'acord que el tancament del forn de vidre de Fullella i trasllat a Vimbodí, cap al 1900, va ser conseqüència de les millors comunicacions de la vila de la Conca, amb estació de tren, que permetien una més òptima comercialització del producte. Potser no és desdenyable el fet que el 1885 cremessin 1.200 feixos de llenya del forn, en una acció segurament provocada. La tradició oral assenyala també la manca d'entesa entre els propietaris del forn i el ferrer del poble que els havia d'apariar les eines. I potser en aquestes dues darreres causes

s'hi amaguen motivacions polítiques, enfrontaments entre elements liberals i carlins. Sigui com sigui, només un dels set vidriers que constaven en el padró de Vimbodí de 1905-1910 era de Fullella.

L'edifici, amb totes les modificacions que deu haver sofert en gairebé tres segles, continua al mateix lloc, a l'espera d'algun tipus de dignificació, reconeixement o, encara que només sigui, senyalització. Sabem que almenys el 1921 va acollir els balls de la Festa Major per la Santa Creu de setembre. Més tard, com a edifici annex a un forn de pa particular, que va estar en ús durant part del segle XX i començaments del XXI, va funcionar com a magatzem. Ara resta el silenci, tot i que algun mot específic de la indústria vidriera de la vila s'ha pogut salvar. Així, el *Diccionari Català Valencià Balear*, recull que *atiall* era a Fullella el lloc per on tiraven la llenya al forn de vidre, una dada facilitada per un vidrier de Manresa anomenat Miquel Vives, el 1922, potser el mateix que havia treballat al forn de Fullella el 1884 o un descendent seu. A més, al tros anomenat la Vinya d'en Castell, prop del poble, encara s'hi poden trobar petites restes de vidre de rebuig que provenen de l'antic forn.

Tot i que el tancament del forn, després d'un segle i mig de funcionament més o menys continu, no va provocar un gran trasbals demogràfic, però sí que va deixar una Fullella més pobra. Més pobra, sense dubte, des d'un punt de vista econòmic i social. D'aquells temps ens en queden poquíssims estris i una memòria que es va esvaint, rescatada en part per Montse Arbós, però també per algunes accions ressenyables destinades a fixar-la i a convertir-la d'alguna manera en part integrant del patrimoni local. ■